

ՀԱՅ-ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ ՍԱՍՈՒՆ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍԻ

**ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

ԺԲ.00.02 - Հանրային իրավունք (սահմանադրական, վարչական,
ֆինանսական, մունիցիպալ, բնապահպանական, եվրոպական իրավունք,
պետական կառավարում) մասնագիտությամբ իրավաբանական գիտություն-
ների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ - 2020

РОССИЙСКО-АРМЯНСКИЙ УНИВЕСИТЕТ

БАГДАСАРЯН САСУН ОГАНЕСОВИЧ

**ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ КОНСТИТУЦИОННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ
ОТНОШЕНИЙ В СФЕРЕ ОБОРОНЫ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук по
специальности 12.00.02 – Публичное право (конституционное, административное,
финансовое, муниципальное, экологическое, европейское право, государственное
управление)

ЕРЕВАН - 2020

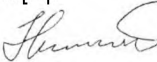
Ատենախոսության թեման հաստատվել է Երևանի պետական համալսարանում

Գիտական ղեկավար՝	իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ա. Գ. Վաղարշյան
Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝	իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Լ. Ա. Տյաբքիսիմովա իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Լ. Ա. Հակոբյան
Առաջատար կազմակերպություն՝	ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտ

Ատենախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2020 թ. հուլիսի 6-ին ժ. 11:00-ին Հայ-Ռուսական համալսարանում գործող ԲՈԿ-ի Իրավագիտության 063 մասնագիտական խորհրդի նիստում (0051, ք. Երևան, Հ. Էմինի 123):

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ Հայ-Ռուսական համալսարանի գրադարանի գիտաշխատողների ընթերցասրահում:

Սեղմագիրն առաքվել է 2020 թ. մայիսի 26-ին:

Մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու Ջ. Հ. Հայրապետյան

Тема диссертации была утверждена в Ереванском государственном университете

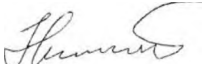
Научный руководитель:	доктор юридических наук, профессор А. Г. Вагаршян
Официальные оппоненты:	доктор юридических наук, профессор Л. А. Тхабисимова кандидат юридических наук, доцент Л. А. Акобян
Ведущая организация:	Институт философии, социологии и права НАН РА

Защита состоится 6 июля 2020 г. в 11⁰⁰ часов на заседании специализированного совета 063 по Юриспруденции ВАК РА при Российско-Армянском университете (0051, г. Ереван, О. Эмина 123).

С диссертацией можно ознакомиться в читальном зале научных работников библиотеки Российско-Армянского университета.

Автореферат разослан 26 мая 2020г.

Ученый секретарь специализированного совета
кандидат юридических наук

 Дж. А. Айрапетян

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Ատենախոսական հետազոտության արդիականությունը: Երկրի պաշտպանությունը որպես պետության գործառույթ առաջնային նշանակություն ունի պետության սահմանադրական գործառույթների համակարգում: Այս հիմքով ՀՀ սահմանադրական կարգի հիմունքների շարքում իր ուրույն տեղն ունի գինված ուժերին և պաշտպանությանը նվիրված դրույթը, ինչը առաջ է բերում հետազոտական խնդիրը՝ պարզել սահմանադրական կարգի այդ հիմունքը իրավական կարգավորման կառուցվածքում, իրացման ատիճանը:

Երկրի պաշտպանության գործառույթը բավականին բարդ, բազմատարր գործունեություն է: Այդ ոլորտի իրավական ապահովումը բազմամակարդակ կարգավորում է, որը սկսվում է սահմանադրական կարգի հիմունքներից, կոնկրետացվում սահմանադրական իրավական ինստիտուտներում, պետական մարմինների գործառույթներում: Իրավական կարգավորման այս շղթան կարիք ունի հատուկ հետազոտության՝ ուղղված դրա ամբողջականության, համակարգային միասնության հատկանիշների բացահայտմանը, դրանում առկա իրավական խնդիրների վեր հանմանը, լուծումների մշակմանը:

Երկրի պաշտպանության սահմանադրական գործառույթը, լինելով ցանկացած պետության գործունեության առաջնային ուղղությունը, ձեռք է բերում որոշակի կարևորություն նաև տվյալ երկրի աշխարհաքաղաքական պայմանների պատճառով: Դրանից կախված ամեն պետություն որոշակիորեն ավել կամ պակաս է կարևորում այդ խնդիրը: Աշխարհաքաղաքական միջավայրում առկա սպառնալիքներն ու վտանգները ստիպում են պետությանն անել ավելին պաշտպանական համակարգը, դրա կառավարման, իրավական կարգավորման տարրերը կատարելագործելու համար: Խնդիրը ՀՀ-ի համար առավել հրատապ է, քանզի նրա աշխարհաքաղաքական դրությունը բավականին բարդ է ու սպառնալիքներով լի: Դա նշանակում է, որ պաշտպանական համակարգի իրավական կարգավորումը պետք է լինի գրեթե կատարյալ, իսկ դրան հասնելու միջոցը բազմակողմանի գիտական հետազոտությունն է, պաշտպանության կառուցակարգում առկա խնդիրների վեր հանումը, լուծումների առաջադրումը:

Պետություններ կան, որոնք մի քանի հարյուրամյակ ունեն պաշտպանության բավականին հարուստ փորձ, հետևաբար՝ արդեն մշակված ու փորձարկված պետաիրավական կառուցակարգեր, ինչը բնորոշ չէ ՀՀ-ին: Մյուս կողմից բոլոր սահմանադրական բարեփոխումները շոշափում են նաև պաշտպանության կառավարման սահմանադրական հարաբերությունները: Գործող Սահմանադրությունը արմատական վերակառուցում իրականացրեց նշված հարաբերությունների կարգավորման նորմատիվային հիմքերում:

Թեմայի գիտական մշակվածության աստիճանը: Հետազոտության թեմայի առարկայի և դրանից բխող խնդիրների շրջանակներում կատարված հատուկ իրավական ուսումնասիրություններ ՀՀ-ում գրեթե չկան: Մատնանշված հարցերի գիտական հետազոտություններ չկան ոչ ընդհանուր տեսական, ոչ էլ ճյուղային իրավական գիտություններում՝ սահմանադրական և վարչական: Հրապարակում եղած մենագրական հետազոտություններից աչքի է ընկնում Ս. Տ. Քոչարյանի «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովման ազգային անվտանգության համատեքստում», Երևան, 2012, (374 էջ) աշխատությունը: Սակայն այն ունի անվտանգաբանական ուղղվածություն: Քննարկվում են նաև ՀՀ ռազմական կառավարման հիմնահարցերը, սակայն դրանք հիմնված են պետության կիսանախագահական կառավարման ձևի ռազմական կառավարման ինստիտուտների վրա, հետևաբար՝ կառավարման նոր ձևի պայմաններում կորցրել են իրենց արդիականությունը:

Ա. Գ. Վաղարշյանը հատուկ հետազոտման առարկա է դարձրել երկրի պաշտպանության խնդիրը, դրա իրավական կարգավորման հիմնահարցերը: Նա Առաջին հանրապետության պետական շինարարության փորձի հիման վրա առաջարկել է արդի հայկական պետության կազմակերպման ու գործունեության յուրահատուկ գաղափար՝ պաշտպանունակության պետաիրավական սկզբունքը:

Եվ արտասահմանյան, և՛ հայրենական հետազոտողներն այս ուսումնասիրության առարկայի տիրույթում ներառված սահմանադրական-իրավական հիմնախնդիրներից առավել շատ անդրադարձել են արտակարգ և ռազմական դրության ռեժիմներին, իսկ գերակշռող մասով՝ դրանց պայմաններում մարդու հիմնական իրավունքների ու ազատությունների սահմանափակման սահմանադրական հիմքերի չափանիշներին:

Ռազմական իրավունքի տեսության շրջանակներում իրականացված ատենախոսական հետազոտությունների թեմաների մոտ կեսդարյա կտրվածքով ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հետազոտողներն ավելի հաճախ ուսումնասիրել են ռազմական դրության, ռազմական կառույցի իրավական բարեփոխումները և դրանց պատմությունը, զինված բախումների միջազգային իրավական կարգավորումները, ռազմական իրավունքի առանձին, նեղ, հիմնականում իրավապահպան բնույթի ինստիտուտները: Թեմայի հետ մասամբ առնչվող հետազոտություններ իրականացրել են սահմանափակ թվով հեղինակներ: Դրանց մի մասն ունի պատմաիրավական ուղղվածություն, հետևաբար անհամադրելի է արդի պետաիրավական իրողությունների հետ, մյուսները՝ կառուցված այլ երկրի կառավարման ձևի հիմքի վրա:

Ատենախոսության թեմայի հետ կապված հրատարակված հետազոտություններից աչքի են ընկնում Լ. Բարսեղյանի մի շարք

հողվածներ, որոնցում արձարծվում են ՀՀ պաշտպանության սահմանադրաիրավական կարգավորման հիմնահարցերը: Դրանցում հեղինակը ՀՀ աշխարհաքաղաքական առանձնահատկությունների հիմքով հիմնավորում է պետական կառավարման սահմանադրական կարևոր սկզբունքի՝ պաշտպանունակության անհրաժեշտությունը, և այդ դիրքերից վերլուծում է ՀՀ պաշտպանության կառավարման իրավական հիմքերը 1990 թ.-ից մինչև մեր օրերը:

Այսպիսով, թեմայի առարկայի տեսանկյունից սահմանադրական իրավունքում նկատվում է հետազոտությունների պակաս, որի հաղթահարման փորձ է սույն ատենախոսական աշխատանքը:

Ատենախոսական հետազոտության օբյեկտը և առարկան:
Հետազոտության օբյեկտը երկրի պաշտպանության գործառույթի իրականացման (կառավարման ու կարգավորման) հետ կապված հարաբերություններն են, դրանց սահմանադրաիրավական կարգավորման կազմակերպական կողմերը: Հետազոտության առարկան դրանց պետական կառավարման վերին մակարդակի սահմանադրական կարգավորման նորմատիվային համակարգն է, դրա հետ կապված տեսական, գործնական-իրավական հասկացությունները, իրավական ինստիտուտները, վերջինների բնութագրական գծերը:

Ատենախոսական հետազոտության նպատակն է ամբողջական տեսաիրավական վերլուծության ենթարկել պաշտպանական ոլորտի պետական կառավարման ընդհանուր սահմանադրական (վերին մակարդակի) համակարգը, այդ գործառույթի իրականացման իրավական առանձնահատկությունները՝ պայմանավորված զինված ուժերի յուրահատուկ բնույթով, դրանում կառավարման տարբեր մակարդակների առկայությամբ: Պաշտպանական ոլորտի հիմնական ինստիտուտների վերլուծությունը նպատակ ունի վեր հանել առկա խնդիրները, իրավական կարգավորման բացերը, մշակել դրանց լրացման, կարգավորման կատարելագործման իրավական առաջարկություններ:

Ատենախոսական հետազոտության թեմայի բովանդակությամբ նախորոշված նպատակին հասնելու համար առաջարկվել են հետազոտական հետևյալ խնդիրները.

ա) իրականացնել երկրի պաշտպանության խնդրի և գործառույթի դերի և տեղի վերլուծությունը պետության սահմանադրական գործառույթների համակարգում,

բ) վեր հանել, համակարգել և վերլուծել երկրի պաշտպանության գործառույթի կենսագործման կառուցակարգերի առանձնահատկությունները պետության սահմանադրական այլ գործառույթների համակարգում,

գ) վերլուծել երկրի պաշտպանության կառավարման մակարդակները, դրանցից ամեն մեկին բնորոշ սկզբունքները, առանձնացնել բուն զինված

ուժերի կառավարման սկզբունքների համակարգը, վերլուծել դրանց հիմքում ընկած պատմական օրինաչափությունները,

դ) բնութագրել երկրի պաշտպանության կառավարման և իրավական կարգավորման տարամակարդակ սկզբունքների հարաբերակցությունը հակասության, փոխգործակցության, համահունչության տեսանկյուններից՝ հիմք ընդունելով սահմանադրական սկզբունքների բարձրագույն իրավական ուժը,

ե) հետազոտել պաշտպանական հարաբերությունների սահմանադրական կարգավորման իրավատեխնիկական կողմերը, կատարել սահմանադրությունների դասակարգում այդ չափանիշով,

զ) համաշխարհային փորձի հիմքով ամփոփել երկրի պաշտպանական ոլորտը կարգավորող սահմանադրական հիմնական ինստիտուտների շրջանակը,

է) առանձնացնել պաշտպանական ոլորտի կառավարման սովորական (ընդհանուր) և արտակարգ (շեղվող) տեսակները, կատարել դրանցից յուրաքանչյուրի կառուցակարգի առանձնահատկությունների վերլուծություն,

ը) համեմատել ՀՀ Սահմանադրության նախատեսած պաշտպանական ոլորտի սովորական և արտակարգ-ռազմական կառուցակարգերը ազատական վարչաձևի երկրների նույնանման սահմանադրական կարգավորումների հետ,

թ) հետազոտել և ընդհանրացնել պատերազմի ժամանակի համար սահմանված արագացված օրենսդրման ընթացակարգերի սահմանադրական կարգավորման համաշխարհային փորձը,

ժ) վերլուծել մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների ու ազատությունների սահմանափակման սահմանադրաիրավական ինստիտուտը՝ պաշտպանության ապահովման նպատակների տեսանկյունից:

Թեմայի հետազոտման տեսական հիմքերը: Ատենախոսության թեմայով որոշված հիմնախնդիրների շրջանակը ներառված է մի շարք գիտական ոլորտների հետազոտության առարկաների տիրույթներում: Ռազմական կառավարման մակարդակների, դրանց սկզբունքների ու պահանջների հիմնահարցերը ուսումնասիրում են ռազմական արվեստի մաս կազմող ստրատեգիան, օպերատիվ արվեստը և մարտավարությունը (տակտիկան), ռազմական իրավունքի տեսությունը, որոնց տեսական հետազոտությունները հիմք են հետազոտության թեմայի համար առանցքային նշանակություն ունեցող հարցերի վերլուծության, պարզաբանման, որոշակիացման համար: Խոսքը պատերազմի տեսության մեջ քննարկվող սկզբունքների, օրինաչափությունների մի կողմից և արդի ժողովրդավարական պետության կառավարման սկզբունքների մյուս կողմից հարաբերակցության հիմնահարցի մասին է:

Որոշակի հիմնահարցերի ընդհանուր հետազոտությունն իրականացվել է կառավարման տեսության, պետության և իրավունքի տեսության մեթոդաբանական հիմնադրույթների, հատկապես կառավարման սկզբունքների, պետության ֆունկցիաների հայեցակարգի, գործառույթների (հասկացության, օբյեկտի, բովանդակության, իրականացման ձևերի և մեթոդների) հիման վրա:

Բուն սահմանադրական-իրավական կարգավորման տեսության ոլորտից հետազոտական աշխատանքի իրականացման համար հիմք են ծառայել արտասահմանյան և հայաստանյան սահմանադրագետների աշխատանքները:

Ատենախոսական հետազոտության գիտական նորույթը և պաշտպանության հանվող դրույթները: Աշխատանքում փորձեր է արվել ռազմական արվեստի կողմնորոշիչ գիտական հիմնադրույթների օգնությամբ համակարգված հետազոտել և ամփոփել Հայաստանում պաշտպանության ոլորտի հարաբերությունների սահմանադրական կարգավորման իրավական հիմնական հարցերը՝ ատենախոսության նպատակով նախորոշված հետազոտական խնդիրների շրջանակում, վեր հանել պաշտպանական սահմանադրական մի շարք ինստիտուտների խնդրահարույց կողմերը, առաջարկել դրանց լուծման ավելի արդյունավետ, երկրի պաշտպանության շահերից բխող լուծումներ, որոնք համահունչ են սահմանադրական արդի տեսության ու սահմանադրական սկզբունքների պահանջներին:

Ատենախոսական աշխատանքը թեմայի առարկայի մատով լրացնում է սահմանադրագիտության մեջ նկատվող հետազոտությունների պակասը, իսկ որոշ հիմնահարցերում նաև տեսական-իրավական իմաստավորման բացերը: Ատենախոսական հետազոտության իրականացման արդյունքում **գիտական շրջանառության մեջ են դրվում և պաշտպանության ներկայացվում հետևյալ հիմնադրույթները և եզրակացությունները.**

1. Երկրի պաշտպանությունը պետության անհատական ինքնապաշտպանության միջազգային իրավունքով անրագրված իրավունքի կենսագործուն է, որը մշտական-հարատև, համապետական, համասոցիալական գործառույթ է, որի իրականացումը մենաշնորհային կարգով վերապահված է միայն պետությանը, ինչը դրան հաղորդում է կայունություն, մշտականություն, կազմակերպվածություն: Դրա կենսագործման կառուցակարգի էական առանձնահատկություններն են՝ ա) գործառույթի օբյեկտը երկրի ռազմական պաշտպանության հարաբերություններն են, հետևաբար, դրա բովանդակությունը, իրականացման ձևերը, ենթագործառույթները, կառուցվածքը պայմանավորված են ԶՈՒ-ի կազմակերպման ու զինված պայքարի (պատերազմի) վարման սոցիալ-պատմական օրինաչափություններով, բ) պաշտպանության գործառույթի կենսագործման հիմնական, մենաշնորհային սուբյեկտը պետությունն է, որն

այն կատարում է հանրային իշխանական ապարատի և հատուկ ստեղծված կառույցի՝ ԶՈւ-ի միջոցով, գ) պաշտպանական հարաբերությունների կառավարումը բազմամակարդակ է և գործառույթն իրականացնելիս կիրառվում են և՛ համընդհանուր, և՛ ներգործության օբյեկտով պայմանավորված հատուկ կամ ռազմական բնույթի ձևեր ու մեթոդներ:

2. Պաշտպանության գործառույթի նորմատիվ հիմքերը ստեղծելիս անհրաժեշտ է հաշվի նստել ոլորտի առանձնահատկությունների հետ: Վերին մակարդակի կառավարման (ընդհանուր) սկզբունքները պետք է հարմարացվեն ստորին մակարդակի (ռազմական կառավարման ու պատերազմի վարման) սկզբունքներին: Այս շատ կարևոր խնդիրը նրբորեն պետք է կենսագործել սահմանադրական կարգավորման մեջ՝ որպեսզի կանխվի կոլիզիաները տարբեր մակարդակների կառավարման միջև, վերին մակարդակի սկզբունքները հարմարեցվեն ռազմավարական ու տակտիկական սկզբունքներին:

3. Ազատական երկրներում պաշտպանության ոլորտի սահմանադրական կարգավորման մոդելներն ըստ իրավատեսխնիկական չափանիշի հնարավոր է դասակարգել երեք տիպի՝ տարրալուծված, կենտրոնացված, խառը: Որպես կանոն, պաշտպանական հարաբերությունների կարգավորումը, կառավարումը աչքի են ընկնում իրենց ճկունությամբ, փորձում են ներդաշնակել իշխանությունների բաժանամբ գործող պետական կենտրոնական մարմինների գործունեությունը բուն ռազմական կառավարման բնույթին:

4. Պաշտպանական գործառույթի սահմանադրական կարգավորման հայեցակարգը և նորմատիվ տեսլականը պետք է հաշվի նստեն ռազմական ստրատեգիայի պետական կառավարումը սովորական և արտակարգ տեսակների դասակարգման մեթոդաբանության հետ, նախատեսեն երկտարբերակ կառավարում՝ խաղաղ ժամանակի և պատերազմական իրավիճակի: Քաղաքական համակարգն ու պետական ապարատը կառուցված ժողովրդավարական սկզբունքների, հակակշիռների ու զսպիչների համակարգով իշխանությունների բաժանման, քաղաքական այլակարծիքության վրա, ունակ չեն արագ ու արդյունավետ իրացնել ռազմական ստրատեգիայի պահանջները:

5. ՀՀ-ում խաղաղ ժամանակի ռազմաստրատեգիական կառավարման ակնհայտ գիծը դրա կառավարակենտրոն բնույթն է: ՀՀ վարչապետի շուրջ ռազմական լիազորությունների կենտրոնացումն ազգային անվտանգության հնարավոր սպառնալիք է: Այս սպառնալիքի ձևավորմանը նպաստող սահմանադրական գործոններ են ոլորտում խորհրդարանի ոչ էական մասնակցությունը, նախագահի անիշխանությունը, Անվտանգության խորհրդի կազմակերպական ու գործառույթային առանձնահատկությունները: Պաշտպանական ոլորտի խաղաղ կառավարման համակարգը կարիք ունի

վերանայման, որի ընթացքում պահպանելով կենտրոնացվածությունը՝ պետք է փորձել գտնել լուծումներ, որոնք կապահովեն պետության գլխի, օրենսդիր մարմնի մասնակցությունը ռազմաստրատեգիական խնդիրների լուծմանը, չվնասելով երկրի պաշտպանության շահերը:

6. Որպես կանոն պատերազմի ժամանակ նախատեսվում են պետական մարմինների վերակազմավորումներ: ՀՀ-ում ռազմական դրության ժամանակ կառավարման պետական համակարգում նախատեսված վերակառուցումներն ու լիազորությունների վերաբաշխումը նախատեսված են սակավ և անարդյունավետ ձևերով, անընդունակ են պատերազմական իրավիճակում պետական կառավարման ընդհանուր համակարգը վերածել ռազմական կառավարման սկզբունքներին ու պահանջներին համահունչ կառույցի:

7. Պատերազմի ժամանակ օրենսդրման ընթացակարգը, որ խաղաղ ժամանակ որակյալ և արդյունավետ օրենսդրման երաշխիք է, կարող է վերածվել պաշտպանության խնդիրների լուծման խոչընդոտի: Սահմանդրափրավական քաղաքականության հրատապ խնդիր է պատերազմի ժամանակ արագացված օրենսդրման հարցերի խորքային իմաստավորումը, որպեսզի ընտրվի ու ամրագրվի համաշխարհային փորձին համահունչ պատերազմական իրավիճակի համար նախատեսված օրենսդրման պարզեցված ընթացակարգ, ինչը հնարավոր պատերազմական իրադրության մեջ իրավիճակին ադեկվատ գործող կդարձնի նաև օրենսդրումը, հնարավորություն կտա կանխել չարաշահումները:

8. Սահմանադրական կարգավորումը պետք է խարսխվի երկրի ու ժողովրդի, նրա պետության պայմանների վրա, լինի դրանց համահունչ: Մարդու իրավունքների սահմանափակման օրինաչափ շահ կամ նպատակ պետք է ճանաչել «պաշտպանությունը», հատկապես, որ «պետական անվտանգություն» հասկացությունը բանավեճային ու շատ կողմերով անորոշ է: Պաշտպանությունը անկասկած գերակա է Սահմանադրությամբ թվարկված այլ նպատակներից:

Հետազոտության նորմատիվ իրավական հիմքեր են ՀՀ 2015 թ. խմբագրությամբ ինչպես նաև ազատական մի շարք երկրների սահմանադրությունները, ՀՀ պաշտպանական ոլորտի վերջին սերնդի օրենսդրական ակտերը, ՀՀ ռազմական դոկտրինը, նորմատիվ այլ աղբյուրներ: Այլ երկրների սահմանադրական փորձի հետազոտությունը թույլ է տվել ձևավորել ավել լայն գիտագործնական հայացք ՀՀ-ում այդ ոլորտի սահմանադրական կարգավորման տեսլականին:

Ատենախոսության առարկայի հետազոտման մեթոդական հիմքերը: Կիրառվել են դիալեկտիկական, համակարգակառուցվածքային և գործառութային վերլուծության, կոնկրետ և վերացարկված մոտեցումների զուգակցման, ձևական-իրավական և համեմատական-իրավական վերլուծության, իրավական մոդելավորման մեթոդները, ճանաչողության

տրամաբանական հնարքները ու հատկապես համալիր հետազոտության մեթոդ:

Ատենախոսության տեսական նշանակությունը: Պաշտպանության կառավարման ու իրավական ապահովման համակարգի սահմանադրական հիմնահարցերի հետևողական վերլուծությունը կարող է ազդել ոլորտի իրավական կարգավորման հայեցակարգերի տեսական կողմերի վրա, նպաստել պաշտպանական համակարգի ռազմաքաղաքական կառավարման ավելի ճկուն, արդյունավետ կառավարման տեսլականի կայացմանը: Ատենախոսական հետազոտության միջոլորտային բնույթը պայմանավորում է դրա արդյունքների նշանակությունը ոչ միայն սահմանադրական ու վարչական իրավունքի, այլև պետության և իրավունքի, ռազմական իրավունքի տեսությունների համար:

Ատենախոսական աշխատանքի գործնական նշանակությունը դրա արդյունքների, եզրակացությունների օգտագործման հնարավոր ուղղություններն են՝ սահմանադրական բարեփոխումներ, պաշտպանական ոլորտում իրավաստեղծագործություն, ինչպես նաև այն իրավական դասընթացների շրջանակում դասավանդելիս, որոնք շոշափում են պաշտպանության վերին մակարդակի կառավարման սահմանադրական հարցերը:

Հետազոտության արդյունքների փորձարկումը: Ատենախոսությունը քննարկվել և հաստատվել է ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի սահմանադրական իրավունքի ամբիոնում: Ատենախոսության արդյունքներն հրատարակվել են գիտական վեց հոդվածում:

Ատենախոսությունը կառուցված է ներածությունից, երեք գլխից, տասնմեկ ենթագլխից, եզրակացությունից և գրականության ցանկից:

Ատենախոսության 1-ին գլխի 1-ին պարագրաֆում երկրի պաշտպանության խնդիրը քննարկվել է պետության սահմանադրական գործառույթների համակարգում: Այստեղ վեր են հանվում երկրի պաշտպանության կարևորությունը պետության ներքին և արտաքին քաղաքականության մեջ, դրա իրավական կարգավորման անհրաժեշտությունը արդի շրջանում, դրա կարգավորման միջազգային և ներպետական հիմքերը: Դիտարկելով երկրի պաշտպանության գործառույթը միջազգային իրավունքով ամրագրված պետության անհատական ինքնապաշտպանության իրավունքի կենսագործման ներպետական ձևը, հեղինակը վերլուծել է մի շարք փոխպայմանավորված հիմնահարցեր, մասնավորապես՝ պաշտպանություն հասկացությունը, պետության գործառույթների հասկացությունը և տեսակները, պաշտպանության գործառույթի տեղը դրանցում, այդ գործառույթի հիմքում ընկած օբյեկտիվ խնդիրը, իրականացման նպատակը, բովանդակությունը:

Վերլուծության արդյունքները, ամփոփումները գետեղված են եզրակացությունում ու պաշտպանության հանվող դրույթների շարքում:

1-ին գլխի 2-րդ պարագրաֆում քննարկվել են երկրի պաշտպանության սահմանադրական գործառույթի կենսագործման կառուցակարգի առանձնահատկությունները, օգտագործելով միջնորդային-համալիր գիտական մոտեցման հնարավորությունները: Հետազոտական այս խնդրի իրականացումը ատենախոսը դիտարկել է հիմք պաշտպանության հարաբերությունների սահմանադրական կարգավորման մի շարք հիմնահարցերի հետազոտման, դրանց սահմանադրական կարգավորման առարկայի (հարաբերությունների շրջանակի), կարգավորման այլ յուրահատկությունների տեսական իմաստավորման համար: Օգտագործվել են մի շարք գիտական ոլորտների հիմնադրույթները՝ պետության և իրավունքի տեսության «պետության ֆունկցիաների» հայեցակարգը, սահմանադրական իրավունքի, ռազմական (կամ ռազմավարչական) իրավունքի, կառավարման տեսության, ռազմագիտության, հատկապես դրա «ռազմական ստրատեգիայի», ատենախոսը առանձնացրել և բացել է պաշտպանության գործառույթի առանձնահատկությունները:

1-ին գլխի 3-րդ պարագրաֆում պաշտպանության ոլորտի կառավարման և իրավական կարգավորման սկզբունքները դիտարկվել են պետության կառուցակարգի սահմանադրական հիմունքների համակարգում: Հարցի համակողմանի վերլուծության համար հեղինակը կանգ է առել պաշտպանական ոլորտի կառավարման մակարդակների, այնուհետև՝ վերլուծել ամեն մի մակարդակի համակարգի կառուցվածքային տարրերին բնորոշ սկզբունքները, դրանք համադրել իրար հետ: Ատենախոսի գլխավոր եզրակացությունն է, քանի որ ինչպես տեսության մեջ, այնպես էլ օրենսդրական մակարդակում պաշտպանական ոլորտի կառավարման վերջին մակարդակը զինված ուժերի կամ դրա կառուցվածքային տարրերի անմիջական կառավարումն է, հետևաբար պաշտպանության ոլորտի մնացած մակարդակների սկզբունքները պետք է համապատասխանեն գլխավոր օբյեկտի կամ համակարգի միջուկի գործառույթավորման սկզբունքներին:

Գլուխ 2-րդի վերտառությունն է «Երկրի պաշտպանության հարաբերությունների սահմանադրական կարգավորման համաշխարհային փորձի իրավատեխնիկական և ինստիտուցիոնալ առանձնահատկությունները»: **Այդ գլխի 1-ին պարագրաֆում** քննարկվել է սահմանադրական կարգավորման համաշխարհային փորձը երկու չափանիշով՝ ա) իրավատեխնիկական, բ) ինստիտուցիոնալ-բովանդակային և կատարվել ազատական երկրների սահմանադրությունների դասակարգում: Հատուկ խմբում ներառվել են Ճապոնիան, սոցիալիստական երկրները, ԻԻՀ-

2րդ պարագրաֆում հեղինակը կատարել է պաշտպանության սահմանադրական կարգավորման տարրալուծված իրավական տեխնիկա ունեցող երկրների սահմանադրությունների տեքստերի համեմատական վերլուծություն: Այդ տեխնիկան որդեգրած երկրները հեղինակը բաժանել երկու ենթախմբերի՝ ա) տարրալուծված կարգավորում՝ շատ ընդհանուր հիմնադրույթների միջոցով՝ հիմնական և մանրամասն իրավական կարգավորումը թողնելով օրենքների վրա (ԱՄՆ, Ֆրանսիա, Հնդկաստան, ՌԴ), բ) տարրալուծված սահմանադրական կարգավորում՝ որոշակիորեն մանրամասնեցված իրավադրույթներով (օրինակ՝ Իտալիա, ԱՊՀ որոշ երկրներ):

Կախված պետության կառավարման ձևից պաշտպանական հարաբերությունների տարրալուծված սահմանադրական կարգավորմամբ երկրների մի մասում պաշտպանական ոլորտի կառավարումը կենտրոնացված է խորհրդարանում, իսկ մյուսներում՝ գործադիր իշխանության համակարգում՝ գլխավոր հրամանատարի ձեռքին: Վարչապետին գլխավոր հրամանատարի գործառույթ չեն վերապահում նույնիսկ դասական խորհրդարանական հանրապետություններում, օրինակ՝ Իտալիայում, Հունգարիայում:

3-րդ պարագրաֆում հեղինակը վերլուծել է պաշտպանության հարաբերությունների սահմանադրական կարգավորման առանձնացված և խառն իրավական տեխնիկան, վեր հանել դրանց առանձնահատուկ գծերը, բնորոշ հիմնական ինստիտուտները: Այս սահմանադրություններն աչքի են ընկնում նրանով, որ հիմնական օրենքի կառուցվածքում առանձնացված են հատուկ բաժիններ (մասեր կամ գլուխներ)՝ նվիրված պաշտպանական հարաբերությունների կարգավորմանը: Այդպիսին են Լիտվան, Բրազիլիան:

Խառը մոտեցման վրա կառուցված սահմանադրական կարգավորման դեպքում պաշտպանական բովանդակությամբ սահմանադրական դրույթները սահմանադրության մեջ զետեղված են նախ տարրալուծված կերպով՝ մարդու իրավունքների ինստիտուտում, պետական մարմինների լիազորություններում, իսկ այնուհետև առանձնացված կառուցվածքային մասերում:

Այնուհետև հեղինակը ամփոփ ներկայացրել է պաշտպանության հարաբերությունների սահմանադրական կարգավորման առանձնացված և խառն իրավական տեխնիկա կիրառած երկրների սահմանադրական հիմնական պաշտպանական ինստիտուտները:

2-րդ գլխի 4-րդ պարագրաֆում՝ «Երկրի պաշտպանության հարաբերությունների կառավարման տարատեսակ կարգերի հիմնահարցը» ատենախոսը լուծել է կարևոր երկու խնդիր՝ **առաջին**, պարզել պաշտպանական հարաբերությունների կառավարման մակարդակները և դրանց իրավական ձևերը, **երկրորդ**, վեր հանել այլ երկրներում այդ

հարաբերությունների սահմանադրական կարգավորման պրակտիկան, բնորոշ սկզբունքները:

Երկրի պաշտպանության հարաբերությունների կառավարման կարգերի հիմնահարցը ռազմական արվեստի տեսության, կառավարման գիտության ու սահմանադրական կարգավորման նորմատիվ տեսլականի վերլուծության արդյունքում հեղինակը գալիս է եզրակացության, որ արտակարգ կառավարումը անհրաժեշտություն է, այլ ոչ թե վտանգ, որ այն պետական կառուցակարգի առավելագույն ճկունությունը և օպերատիվությունն ապահովելու միջոց է: Հետևաբար արտակարգ կառավարման իրավական կարգավորումը ոչ միայն իրավական երաշխիք է չարաշահումները կանխելու համար, այլև անհրաժեշտություն է, այն իմաստով, որ երկրում ստեղծված ներքին կամ արտաքին ճգնաժամային իրավիճակում, սահմանադրական կարգավորման համակարգն ունենա իրավաբանորեն ամրագրված հնարավորություն անցնելու կառավարման արտակարգ ձևերին ու մեթոդներին: Այս կապակցությամբ առավել կարևոր արդյունքները ներկայացված են որպես եզրակացություններ ու պաշտպանության դրվոյթներ:

Ատենախոսության 3-րդ գլուխը վերնագրված է «Պաշտպանական բնույթի հիմնական սահմանադրական ինստիտուտների հիմնահարցերը ՀՀ պաշտպանության շահերի համատեքստում»: Այդ գլխում վերլուծության են ենթարկվել ՀՀ սահմանադրության առանձին պաշտպանական ինստիտուտներ:

1-ին պարագրաֆում քննարկվել է ՀՀ պաշտպանության (զինված ուժերի) բարձրագույն կառավարման սովորական (խաղաղ շրջանի) համակարգը և գլխավոր հրամանատարի ինստիտուտը: Խնդրի խորքային վերլուծության համար առենախոսը դիմել է իրար հաջորդող վերլուծական քայլերի՝

ա) վեր է հանել ՀՀ ռազմաստրատեգիական բարձրագույն կառավարման համակարգի ընդհանուր նկարագիրը՝ ըստ ՀՀ 2015 թ. Սահմանադրության,

բ) պարզաբանել է սահմանադրական որոշ հասկացությունների («գլխավոր հրամանատար», «պետական քաղաքականություն», «պաշտպանական քաղաքականություն», «ռազմական քաղաքականություն») իրավական իմաստը,

գ) վեր է հանել ռազմական արվեստի տեսական կողմնորոշիչ հիմնադրույթները ռազմաստրատեգիական բարձրագույն կառավարման վերաբերյալ,

դ) վերլուծել է խորհրդարանական կառավարման ձև ունեցող երկրների պաշտպանության բարձրագույն կառավարման սովորական համակարգի և գլխավոր հրամանատարի ինստիտուտների սահմանադրական կարգավորման փորձը, համեմատել մեր համանման ինստիտուտների հետ:

Այս ուղղություններով հետազոտության իրականացումը և դրանց արդյունքների համադրումը հնարավորություն է տվել ատենախոսին վեր հանել բարձրագույն ուսումնական կառավարման կառավարման համակարգի թերություններն ու բացթողումները ՀՀ-ում, մշակել դրանց կատարելագործման և արդյունավետության բարձրացման առաջարկներ:

2-րդ պարագրաֆում քննարկվել են պաշտպանության ուսումնական կառավարման առանձնահատկությունները պատերազմական իրավիճակում: Ատենախոսը եզրակացնում է, որ ուսումնական կառավարման խաղաղ շրջանում կառավարման ուսումնական սկզբունքներն առանց էական փոխակերպման հարմարեցվում են պետական կառավարման արդի ժողովրդավարական սկզբունքներին: Ուսումնասիրելով որոշ երկրների փորձը՝ հեղինակը նկատում է, որ համաշխարհային սահմանադրական պրակտիկայում փոխակերպման կարգի և սկզբունքների հարցում չկա միասնություն: Ամեն մի երկիր որդեգրել է ընդհանուր պետական համակարգի փոխակերպման, պատերազմական ժամանակաշրջանի կառավարման իր կառուցակարգը, որի գծերը պայմանավորված են պետության կառավարման ձևով, պետության պատմական զարգացման օրինաչափություններով, պետության ուսումնական կառավարման ու պատերազմելու պատմական փորձով, աշխարհաքաղաքական պայմաններով, ուսումնառական ազգային գաղափարախոսությամբ:

Պարագրաֆի հետագա շարադրանքում ատենախոսը վերը նշված տեսանկյունից վերլուծել է ՀՀ Սահմանադրությունը, վեր հանել դրա արտակարգ-ուսումնական կառավարման ինստիտուտները, պարզել դրանց բավարարության և արդյունավետության հարցերը՝ հիմք ընդունելով մի շարք երկրների այս հարաբերությունների կարգավորման մոտեցումներն ու լուծումները:

3-րդ պարագրաֆում ատենախոսը հիմնավորել է պատերազմական իրավիճակում արագացված օրենսդրման կառուցակարգերի անհրաժեշտությունը, վերլուծել այլ երկրների սահմանադրական փորձը: Պատերազմի ժամանակ հնարավոր են իրավիճակներ, երբ խորհրդարանի նստաշրջանների ու նիստերի գումարման պարբերականությունը խախտվի, կամ ընդհանրապես դրանք գումարելը դառնա անհնարին: Այս դեպքում առաջանում է հակասություն ուսումնական նպատակահարմարության և օրինականության սկզբունքի միջև, որի լուծման խնդիրներից մեկն էլ օրենքների զանգվածային անտեսումն ու խախտումն է: Սակայն այս ուղին չի կարելի համարել պատշաճ, իրավաբանորեն ու քաղաքականապես ճիշտ, որովհետև այդ գործընթացում հնարավոր են նաև չարաշահումներ, իրավական հիմնարար սկզբունքների ու նորմերի խախտումներ:

Ատենախոսը ցույց է տալիս, որ օրենսդրման կառուցակարգը պատերազմական կանոններին ու պահանջներին համապատասխանեցնելու համար շատ երկրներ, նաև իրենց պատմական փորձից ելնելով՝ նախատեսել են սահմանադրական ինստիտուտներ, որոնք գործողության մեջ են դրվում միայն պատերազմի կամ ռազմական դրության ժամանակ և կոչված են արագացնելու ու անընդհատ դարձնելու երկրի պաշտպանության օրենսդրական կառուցակարգը:

Պարագրաֆի մնացած կարևոր ամփոփումներն արտացոլված են եզրակացության մեջ ու պաշտպանության հանվող դրույթներում:

4-րդ պարագրաֆում ուսումնասիրվել են պաշտպանության նպատակով մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների սահմանափակման սահմանադրական կարգավորման հարցերը, դրա իրավակարգավորումները 1995 թ., 2005 թ., 2015 թ. Սահմանադրություններում, ՄԻԵԿ-ում, այլ երկրներում: Մինչ այդ ուղղություններով հետազոտությանն անցնելը, ատենախոսը փորձել է ատենախոսական հետազոտության առարկայի տեսանկյունից ճշգրտել «պաշտպանություն» «պաշտպանության նպատակ» հասկացությունները, «պաշտպանություն», «անվտանգություն», «պետական անվտանգություն» հասկացությունների տարբերությունը, պայմանավորված այն հանգամանքով, որ ներկա սահմանադրական իրավակարգավորումների խնդրահարույց լուծումն այն է, որ մի շարք իրավունքների օրենքով սահմանափակման նպատակների մեջ Սահմանադրությունը չի թվարկում «պաշտպանության նպատակը»: Վերջինիս ամենամոտ հասկացությունը, որ շրջանառվում է «օրենքով սահմանափակման ենթակա» կոնկրետ իրավունքի կամ ազատության սահմանափակման նպատակների թվարկման մեջ «պետական անվտանգության» նպատակն է:

Եզրակացությունում ներկայացված են աշխատանքի առավել կարևոր արդյունքները, ընդհանրացումները.

1.1. Պետության գործառույթների շրջանակի դիվելտիկ շարժը չի շոշափել պաշտպանության գործառույթը, որը կրելով էական փոփոխություններ վերածվել է արտաքին, մշտական, համապետական, համասոցիալական գործառույթի, որը հիմնվում է երկրի ռազմական դոկտրինի վրա:

Պետության մնացած գործառույթների իրականացման ոլորտում պատմականորեն տեղի է ունենում պետական և հասարակական սեկտորների միջև գործառույթների անընդհատ վերաբաշխում՝ գործում է «պետականացման կամ ապապետականացման» օրինաչափությունը: Դա չի գործում պաշտպանության գործառույթի դեպքում. այն որպես օբյեկտիվ հասարակական խնդիր պատվիրակված է միայն պետությանը, քանի որ գործառույթի բնույթը պահանջում է գործողությունների մշտական ու

միասնական, համակարգված ու կենտրոնացված իրականացում, կենսագործման նպատակային, երաշխավորված կառուցակարգ: Գործողությունների այս կարգը կարող է ապահովել միայն պետությունը, որպես լիիշխան, հատուկ քաղաքական կազմակերպություն:

1.2. Երկրի պաշտպանության գործառույթի օբյեկտը երկրի ռազմական պաշտպանության հասարակական հարաբերություններն են: Հետևաբար, երկրի պաշտպանության գործառույթի բովանդակությունը, իրականացման ձևերը, ենթագործառույթները, կառուցվածքը պայմանավորված են զինված ուժերի կազմակերպման ու զինված պայքարի (պատերազմի) վարման սոցիալ-պատմական օրինաչափություններով: Պաշտպանության գործառույթի ներգործության օբյեկտում գլխավոր դերակատարը զինված ուժերն են՝ իրենց բնորոշ կազմակերպագործառութային կողմերով: Պաշտպանական հարաբերությունների պետական կառավարումը (պետական մարմինները) իմաստավորված է մարտունակ բանակի առկայությամբ, որն էլ գործառույթի իրականացման արդյունավետության հիմնական ցուցիչն է:

1.3. Պաշտպանության գործառույթի կենսագործման կառուցակարգը, որպես կառավարչական գործունեություն, առանձնահատուկ է նաև իր սկզբունքներով: Պաշտպանության ոլորտի կառավարման ամեն մի մակարդակին բնորոշ են իր սկզբունքները: Պետական կառավարման համակարգում պաշտպանության գործառույթի սահմանադրական կարգավորման հիմքերը ստեղծելիս անհրաժեշտ է հաշվի նստել պաշտպանական ոլորտի սկզբունքային առանձնահատկությունների հետ. ոչ թե ստորին մակարդակի սկզբունքները պետք համապատասխանեցվեն վերիններին, այլ վերին մակարդակի կառավարման սկզբունքները պետք է հարմարացվեն ստորիններին: Սա շատ կարևոր ու սկզբունքային նշանակության սահմանադրական խնդիր է, որը նրբորեն պետք է կենսագործվի սահմանադրական կարգավորման համակարգում՝ խնդիր ունենալով չառաջացնել կոլիզիաներ տարբեր մակարդակի կառավարման սկզբունքների միջև, հարմարացնել վերին մակարդակի սկզբունքները ռազմական և զինված պայքարի օրենքների վրա խարսխված ռազմավարական ու մարտավարական սկզբունքներին, ներդաշնակորեն ինտեգրել սրանց պետական կառավարման կազմակերպագործառութային ընդհանուր սկզբունքների համակարգում: Այս խնդիրը պահանջում է պաշտպանության հարաբերությունների, հատկապես դրա կառավարման վերին մակարդակների հիմնադրույթների սահմանադրական հավասարակշռված կարգավորում, որում կամայականորեն չեն անտեսվի պաշտպանության կամ ռազմական ստրատեգիայի ու մարտավարության սկզբունքները, մյուս կողմից էլ ընդհանուր սկզբունքները կհարմարեցվեն դրանց:

2.1. Երկրի պաշտպանության հարաբերությունների սահմանադրական կարգավորման համաշխարհային փորձի ուսումնասիրության համար կիրառելով իրավատեխնիկական չափանիշը և հետազոտության հիմնական օբյեկտ դարձնելով ազատական (հիմնականում իշխանությունների բաժանմամբ) սահմանադրական կարգավորման տիպի մի շարք երկրների սահմանադրությունները, դրանք դասակարգվում են երեք իրավատեխնիկական խմբի՝ տարրալուծված, կենտրոնացված, խառը: Պաշտպանության հարաբերությունների սահմանադրական կարգավորման համաշխարհային պրակտիկայում հատուկ խումբ են կազմում ոչ տիպիկ հիմնակարգավորումներով, այսինքն՝ դասակարգման հիմնական խմբերից (տիպերից) շեղվող երկրները (Ճապոնիա, սոցիալիստական երկրները, ԻԻՀ):

2.2. Հետազոտման օբյեկտ սահմանադրություններից հիմնական խումբը կազմում են պաշտպանական հարաբերությունների տարրալուծված կարգավորումը սահմանադրության կառուցվածքային տարբեր մասերում, մեծամասամբ որպես առանձին պետական մարմինների լիազորություններ (կամ իրավասության մաս) կամ էլ որպես մարդու իրավունքների ենթահիստիտուտներ՝ հայրենիքի պաշտպանությանը (կամ զինվորական ծառայության) մասնակցելու պարտականություն, ռազմական դրություն (Ֆրանսիա, Իսպանիա, Իտալիա, ԱՄՆ, Հնդկաստան, հետխորհրդային հանրապետությունների մեծ մասը և այլն): Պաշտպանական հարաբերությունների տարրալուծված սահմանադրական կարգավորման տեխնիկական որդեգրած երկրների սահմանադրություններն իրենց հերթին բաժանվում են երկու ենթախմբի՝ ա) տարրալուծված կարգավորում՝ շատ ընդհանուր հիմնադրույթների միջոցով՝ հիմնական և մանրամասն իրավական կարգավորումը թողնելով օրենքների վրա (ԱՄՆ, Ֆրանսիա, Հնդկաստան, ՌԴ), բ) տարրալուծված սահմանադրական կարգավորում՝ որոշակիորեն մանրամասնեցված իրավադրույթներով (Իտալիա, ԱՊՀ որոշ երկրներ):

Հնդկաստանի ընդարձակ Սահմանադրության մեջ տարրալուծված տեխնիկայից բացառություն է կազմում արտակարգ դրության հայտարարման կարգը և դրա ռեժիմն իր բոլոր տարրերով Սահմանադրության առանձին մասում (բաժնում) ամրագրելը: Իսպանիան, Հայաստանը և Ադրբեջանը սահմանադրական կարգի հիմունքներում նախատեսել են զինված ուժերի ստեղծման նպատակները (սոցիալական առաքելությունը), նրանց կարգավիճակի որոշ տարրերը (չեզոքություն, քաղաքացիական վերահսկողություն) կարգավորող հատուկ հոդված:

2.3. Երկրի պաշտպանության հարաբերությունների սահմանադրական կարգավորման **առանձնացված իրավական տեխնիկա** կիրառած երկրներում (Լիտվա, Բրազիլիա) պաշտպանության հետ կապված բոլոր սահմանադրական դրույթները զետեղել են առանձին գլխում (բաժնում, մասում), հիմնական օրենքի կառուցվածքային այլ մասերում այդ ոլորտին

նվիրված դրույթներ գրեթե չկան: Իրավատեխնիկական տեսանկյունից պաշտպանական հարաբերությունների սահմանադրական կարգավորման **խաղը մոտեցման** կիրառման դեպքում (Հունգարիա, Գերմանիա, Շվեյցարիա, Ավստրիա) այդ բովանդակությամբ սահմանադրական դրույթները գետեղված են և՛ սահմանադրության առանձնացված կառուցվածքային մասերում, և՛ տարրալուծված կերպով՝ մարդու իրավունքների ինստիտուտում, պետական մարմինների լիազորություններում: Որպես կանոն, պետական մարմինների լիազորությունների շարքում պաշտպանական հարաբերություններին նվիրված դրույթները սակավ և չմանրամասնեցված են:

2.4. Պաշտպանական հարաբերությունների կառավարման ոլորտին բնորոշ են կառավարման երկու կարգեր՝ ա) պաշտպանական ոլորտի կառավարում խաղաղ (սովորական) ժամանակաշրջանում, բ) պաշտպանական ոլորտի կառավարում պատերազմական ժամանակաշրջանում: Պաշտպանական գործառույթի սահմանադրական կարգավորման հայեցակարգը և նորմատիվ մոդելը պետք է հաշվի նստեն այս իրողության հետ և կարգավորիչ մոդելում նախատեսեն երկտարբերակ ռազմական կառավարում՝ խաղաղ ժամանակի և պատերազմական իրավիճակի: Քաղաքական համակարգն ու պետական ապարատը կառուցված կազմակերպման ու գործունեության ժողովրդավարական սկզբունքների, հատկապես հակակշիռների ու զսպիչների համակարգով իշխանությունների բաժանման, քաղաքական այլակարծիքության վրա, ունակ չէ անարգելք, արագ ու արդյունավետ իրացնել ռազմական ստրատեգիայի պահանջներն ու ու սկզբունքները:

3.1. Բարձրագույն պետական կառավարումը, որ մոդելավորված է իշխանությունների բաժանման սկզբունքով՝ պաշտպանական լիազորությունները բաշխելով օրենսդիր ու գործադիր մարմինների միջև, խաղաղ ժամանակ նույնպես պետք է հարմարեցված լինի ռազմական ստրատեգիայի ու տակտիկայի սկզբունքներին: Դրանց պահանջների դրսևորման ինստիտուցիոնալ ձևը գլխավոր հրամանատարն է՝ միանձնյա, բարձրագույն պաշտոնյան, որն իր կարգավիճակով մարմնավորում է ռազմամարտավարական սկզբունքների մեծ մասի կենսագործման կառուցակարգը:

ՀՀ-ն խաղաղ ժամանակի ռազմաստրատեգիական կառավարման համակարգի ակնհայտ գիծը դրա կառավարակենտրոն և դրանով պայմանավորված վարչապետակենտրոն բնույթն է: Սահմանադրական և օրենքով ամրագրված իր լիազորությունների տեսակարար կշռով վարչապետը գերակայում է մնացած բոլոր մասնակից սուբյեկտների նկատմամբ: Կառավարման այս համակարգը ապահովում է գերկենտրոնացվածություն, հետևաբար նաև օպերատիվություն: Սակայն

պետական կառավարման ոլորտում կառավարությունը և, հատկապես, վարչապետն, ի վերջո, քաղաքականացված սուբյեկտներ են, հետևաբար կարող են ազդվել քաղաքական իրավիճակի վայրիվերումները: Կառավարական ճգնաժամերը տարբեր դրսևորումներով կարող են առաջացնել հակասություն կառավարման ընդհանուր սահմանադրական սկզբունքների ու ռազմաստրատեգիական կառավարման սկզբունքների միջև, վտանգել երկրի պաշտպանության շահերը, ինչն անթույլատրելի է:

Պաշտպանական ոլորտի կառավարման գերկենտրոնացվածությունն օրինաչափորեն նկատվում է նաև այլ երկրներում: Նախագահական և խառը կառավարման ձևերում պաշտպանական լիազորությունների հիմնական մասը կենտրոնացված է առաջնային մանդատով նախագահների մոտ: Խորհրդարանական միապետություններում գլխավոր հրամանատարը քաղաքական ցնցումներից ու ճգնաժամերից հեռու միապետներն են: Դասական համարվող խորհրդարանական հանրապետություններից ոչ մեկում ռազմաստրատեգիական կառավարման օրինաչափ կենտրոնացումը ուղղորդված չէ դեպի կառավարություն և վարչապետ: Կան ռազմաստրատեգիական կառավարման օրինաչափ կենտրոնացման նախագահակենտրոն, խորհրդարանակենտրոն, դուալիստական (նախագահախորհրդարանական) կառուցակարգեր, որում կառավարությունը կատարում է միայն գործադիր ապահովող գործառույթներ: Նման սահմանադրական օրինաչափության հիմքում ընկած հիմնական պատճառը խորհրդարանական հանրապետությունում կառավարության չափից դուրս քաղաքականացվածությունն է, ինչի հետևանքով այն ունակ է ազդվելու քաղաքական գործոններով պայմանավորված վայրիվերումներից: Բացառություն է կազմում Գերմանիան, սակայն դրա և ՀՀ Սահմանադրություններով ամրագրված լուծումների միջև նմանությունները արտաքուստ և խաբուսիկ են, որովհետև ԳԴՀ-ի Սահմանադրությունը պաշտպանական հարաբերությունները կարգավորում է մանրամասն, համակողմանի ու շատ ճկուն կերպով, ներդաշնակելով դաշնային մակարդակով իշխանությունների բաժանման համակարգը՝ ռազմական կառավարման ստորին մակարդակի սկզբունքների հետ: Այն ունի պատերազմական իրավիճակում կառավարման կենտրոնացման, դրա արագացման, անընդհատության ապահովման բավականին հետաքրքիր ընթացակարգեր՝ ներառյալ օրենսդրման և գործադիրի նկատմամբ խորհրդարանական վերահսկողության ոլորտներում:

ՀՀ վարչապետի որպես քաղաքականացված ֆիզուրայի շուրջ ռազմական լիազորությունների կենտրոնացումն իրենում պարունակում է ազգային անվտանգության հնարավոր սպառնալիք:

3.2. 2015 թ. ՀՀ Սահմանադրության և դրա հիմքով ընդունված օրենքների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ռազմական վերակառուցման

ինստիտուտները բավարար չեն, իսկ եղածների մի մասի արդյունավետությունը՝ կասկածելի: Պետական կառավարման վերակառուցումներ նախատեսված չեն ո՛չ Անվտանգության խորհրդի, ո՛չ նախագահի, ո՛չ դատական համակարգի ինստիտուտներում: Պատերազմական գործողությունների ռազմաստրատեգիական պլանավորման հարցում անհասկանալի է Անվտանգության խորհրդի լիազորությունների հարցը. օրենքով թվարկվածները միայն խաղաղ ժամանակի համար են:

Հստակ չէ պատերազմի ժամանակ ռազմաստրատեգիական կառավարման ոլորտի նկատմամբ օրենսդիր մարմնի վերահսկողական լիազորությունների հարցը. գործո՞ւմ են ամբողջովին, թե մասամբ, եթե ամբողջովին, ապա դա չի՞ խոչընդոտի ստրատեգիական, օպերատիվ և տակտիկական կառավարմանը: Իսկ, եթե չեն գործում, ապա դա չի՞ կարող հանգեցնել գործադիր ռազմականացված իշխանության չարաշահումների, ինչպե՞ս ապահովել արագացված օրենսդրումը: Այս հարցադրումների հետ կապված ՀՀ Սահմանադրությունն ունի միայն կառավարության վստահության հարցին վերաբերող իրավակարգավորում, որը ևս իր լուծումների արդյունավետությամբ կասկածանքների տեղիք է տալիս: Պաշտպանական ոլորտի օրենքներում ավելի շատ շեշտադրված են լիազորությունները, այսինքն՝ «ինչ պետք է անել», սակայն այդ լիազորությունների իրականացման արագ, օպերատիվ, արդյունավետ կառուցակարգերը, այսինքն՝ «ինչպես անել», նախատեսված չեն:

ՀՀ 2015թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությամբ ու պաշտպանության ոլորտը կարգավորող օրենքներով ռազմական դրության ժամանակ կառավարման պետական համակարգում նախատեսված վերակառուցումներն ու լիազորությունների վերաբաշխումը նախատեսված են սակավ ձևերով, հետևաբար, անընդունակ են պատերազմական իրավիճակում պետական կառավարման ընդհանուր համակարգը, հատկապես օրենսդիր ու գործադիր, վերածել ռազմական կառավարման սկզբունքներին ու պահանջներին համահունչ կառույցի: Այս եզրակացությունն հաստատում են նաև աշխարհի իրավական պետության համբավ ունեցող այլ երկրների սահմանադրությունները:

3.3. Երկրի պաշտպանության գործառույթի իրականացման իրավական միջոցներից է օրենսդրումը. բարդ, ձևականացված անշրջանցելի փուլերից կազմված ընթացակարգը: Պատերազմի ժամանակ ձևականացված, ժամանակատար ընթացակարգերը, որոնք խաղաղ ժամանակ որակյալ և արդյունավետ օրենսդրման երաշխիք են, կարող են վերածվել ռազմական գործողությունների պլանավորման, վարման, խնդիրների լուծման խոչընդոտի:

Գերմանիայում պատերազմի դեպքում տեղի է ունենում սովորական սահմանադրական կառավարման համակարգի զանազան տարրերի մի քանի իրավական փոխակերպումներ, ներառյալ գործողության մեջ են մտնում օրենսդրման արագացման միջոցառումներ. ձևավորվում է խորհրդարանի երկու պալատների Միավորված կոմիտեն, որը խորհրդարանական գործունեության և նիստերի գումարման համար անհաղթահարելի արգելքների դեպքում փոխարինում է նրան: Իտալիայում սահմանադրորեն ամրագրված է պաշտպանական հարաբերությունների իրավական կարգավորման կենտրոնացման ու օպերատիվացման միջոց համարվող պատվիրակված օրենսդրության ինստիտուտը: Հունգարիայի խորհրդարանը անհրաժեշտության դեպքում հիմնադրում է պաշտպանության պետական խորհուրդ՝ նախագահի գլխավորությամբ, որը կարող է հրապարակել օրենքների կիրառումը կասեցնող կամ օրենքներից շեղվող որոշումներ, ներմուծել այլ արտակարգ միջոցներ, բացառությամբ Սահմանադրության գործողության կասեցման:

3.4. Միայն օրենքով սահմանափակվող մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների սահմանափակման նպատակների շրջանակների սահմանման հարցում Հայաստանը միայն տեխնիկական շարադրման տեսանկյունից է հետևել ՄԻԵԿ-ին: Սահմանափակման նպատակների շրջանակի հարցում չկա ուղղակի փոխառում: Դրանք ի համեմատ ՄԻԵԿ-ի, ՀՀ Սահմանադրության մեջ ենթարկվել են որոշակի փոփոխությունների, և՛ դրանց շրջանակի տեսանկյունից (կատարվել է դրանց և՛ նեղացում, և՛ ընդլայնում), և՛ բովանդակային առումով: ՀՀ գործող Սահմանադրության մեջ օրենքով սահմանափակման հիմքերի-նպատակների շարքում չկա «պաշտպանությունը»:

Այլ երկրներում մարդու իրավունքների սահմանափակման նպատակների սահմանադրական իրավակարգավորումների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ դրանք ունեն երեք մոտեցում ա) մարդու իրավունքների սահմանափակման նպատակը կամ շահը ձևակերպված է շատ ընդհանուր, օրինակ՝ «հասարակական շահերը կամ մարդու հիմնական իրավունքի պաշտպանությունը» (Շվեյցարիա), բ) սահմանադրությամբ սահմանված չեն մարդու իրավունքների սահմանափակման նպատակները (Գերմանիա, ԱՄՆ, Հունգարիա), սակայն դրա բազմաթիվ հոդվածներում կան պաշտպանական կամ ռազմական կարիքների համար հիմնական կոնկրետ իրավունքների սահմանափակումներ, հետևաբար, երկրի պաշտպանության գործառույթի շահերի անտեսում սահմանադրական կարգավորման մեջ չկա, գ) հիմնական իրավունքների սահմանափակման հիմքերը կամ նպատակները թվարկմամբ կոնկրետացված են: Այս տեսակի սահմանադրությունների գերակշռող մասը որպես ինքնուրույն հիմք ամրագրում է «երկրի պաշտպանությունը»:

Ղազախստանը «ղազախական հայրենասիրությունը» սահմանել է որպես հանրապետության հիմնարար սկզբունք:

Լավագույն է այն կարգավորումը, որով սահմանափակման հիմքերը օրինականացված ու կոնկրետացված են, սակայն այդ դեպքում ոչ մի կարևոր նշանակության հասարակական շահ չպետք է դուրս մնա ամրագրման շրջանակից, ինչպես մեր դեպքում «պաշտպանության» շահերը:

Արենախոսության հիմնական դրույթներն արտացոլված են հեղինակի հեղույալ հրապարակումներում.

1. «ՀՀ զինված ուժերի բարձրագույն կառավարման համակարգի հիմնախնդիրները», Դատական իշխանություն, № 9-10/243-244, 2019, սեպտեմբեր - հոկտեմբեր, էջ 18-28:
2. «Պետության պաշտպանությունը՝ որպես սահմանադրական գործառույթ» Դատական իշխանություն, № 11-12/245-246, 2019, նոյ. – դեկ., էջ 34-41:
3. «Արագացված օրենսդրման կառուցակարգը պատերազմական իրավիճակում», Դատական իշխանություն, № 1-2/247-248, 2020, հունվ.-փետ., էջ 24-30:
4. «Պետության պաշտպանության առնչությամբ մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների սահմանափակման պրոբլեմը», Հայկական բանակ, № 3(101), 2019, էջ 80-88:
5. «Պաշտպանության ոլորտի իրավական կարգավորման ու կառավարման սկզբունքները պետության կառուցակարգի սահմանադրական հիմունքների համակարգում», ՀՌՀ Լրաբեր, ՀՌՀ հրատարակչություն, (32), № 2, 2019, էջ 84-100:
6. «Երկրի պաշտպանության գործառույթի կենսագործման կառուցակարգի առանձնահատկությունները», Օրինականություն, № 114, 2019, էջ 67-74:

БАГДАСАРЯН САСУН ОГАНЕСОВИЧ

ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ КОНСТИТУЦИОННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОТНОШЕНИЙ В СФЕРЕ ОБОРОНЫ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

РЕЗЮМЕ

Цель диссертационного исследования – подвергнуть полному теоретико-правовому анализу общую конституционно-правовую систему государственного управления сферой обороны, правовые особенности реализации данной функции ввиду особенного характера вооруженных сил, наличия различных уровней управления. Анализ основных институтов данной сферы преследует цель выявить имеющиеся проблемы, пробелы правового регулирования, разработать их дополнения, решения проблем, а также правовые предложения для их конституционного усовершенствования.

Теоретическими основами исследования темы послужили стратегия как составляющая часть военного искусства, оперативное искусство и тактика, теория военного права, а также концепции и основополагающие положения теории управления, теории государства и права и теории конституционно-правового регулирования.

Для достижения целей диссертации, проанализировав роль и функцию обороны страны в системе конституционных функций государства, автором были выявлены особенности реализации механизмов функции обороны страны. Затем, анализируя уровни управления обороной страны, характерные для каждого из них принципы, автор попытался определить взаимосвязь между принципами управления и правового регулирования обороны страны с точки зрения противоречия, сотрудничества, согласованности, исходя из высшей юридической силы конституционных принципов. После решения этих задач в работе были рассмотрены правовые и технические аспекты конституционного регулирования отношений в сфере обороны в глобальном масштабе, была проведена классификация конституций по этому критерию, а также обобщены основные конституционные институты. Регулирующие сферу обороны государства.

Применяя методологическую помощь к теории управления, в работе выделены общие и чрезвычайные (тклоняющиеся) виды управления в сфере обороны, а также исследованы структурные особенности каждого из них. В диссертации, на основе реализации упомянутых проблем,

исследованы обычные и чрезвычайнo-военные механизмы оборонной сферы, предусмотренные Конституцией РА, сравнены с аналогичными конституционными нормами стран либерального режима. Был изучен и обобщен мировой опыт конституционного регулирования ускоренного законодательства в военное время, а также конституционно-правовой институт ограничения основных прав и свобод граждан в интересах обороны государства.

Научная новизна диссертационного исследования заключается в том, что в работе автором была сделана попытка с помощью ориентировочных научных концептуальных положений военного искусства системно изучить и обобщить основные правовые вопросы конституционного регулирования *сферы обороны* в Армении в рамках исследовательских задач, определенных целью диссертации, выявить проблемные аспекты целого ряда конституционных институтов *обороны*, предложить наиболее продуктивные решения, вытекающие из интересов обороны страны, которые будут созвучны современной конституционной теории и требованиям современных конституционных принципов.

Диссертационная работа, по части предмета темы, заполняет собой наблюдающийся недостаток исследований в конституционализме, а в некоторых концептуальных вопросах - также пробелы теоретико-правового содержания.

Практическое значение диссертационной работы заключается в возможных направлениях использования ее результатов, заключений – конституционные реформы, правотворчество в сфере обороны, а также при преподавании в рамках тех правовых дисциплин, которые затрагивают конституционные вопросы высшего уровня управления обороной.

BAGHDASARYAN SASUN HOVHANNES

**LEGAL ISSUES OF CONSTITUTIONAL REGULATION OF
RELATIONS IN THE SPHERE OF DEFENSE IN THE REPUBLIC OF
ARMENIA**

SUMMARY

The aim of this dissertation is to provide a full analysis of the defense field of the general constitutional system of public administration, as well as the

legal features of implementation of this function conditioned by the unique feature of the armed forces with the presence of various governing levels. The analysis of the main institutes of the defense field has an objective to identify the existing problems and gaps in legal regulation, to elaborate legal proposals for their accomplishment, for problem-solving and for the improvement of their constitutional regulation.

The theoretical part of the research is based on the strategy forming a part of military art, the operative art, and tactics, military law theory, governance theory and law theory, concepts, and principles of the constitutional-legal regulation theory.

In order to achieve the goal of the dissertation, the author analyzed the role and function of the country's defense function in the system of constitutional functions of the state, identified and coordinated the peculiarities of the implementation structures of the country's defense function.

Then, analyzing the levels of the country's defense management, the principles typical of each of them, the author has tried to determine the relationship between the country's defense management and legal settlement principles from the point of view of contradiction, cooperation, coherence, based on the highest legal force of constitutional principles. After the solution of this problem, the work examined the legal and technical aspects of the constitutional regulation of defense relations on a global scale, the classification of constitutions was carried out according to that criterion, and the framework of the main constitutional institutions regulating the country's defense sphere was summarized.

Applying methodological assistance to management theory, the work singled out the common and extreme (deviated) types of defense management, and analyzed the peculiarities of the structure of each of them. In the dissertation on the basis of the mentioned research problems, the usual and extreme-military structures of the defense sphere envisaged by the Constitution of the Republic of Armenia were compared with the same constitutional regulations of the liberal regimes, also the constitutional institute of restricting the fundamental rights and freedoms of people and citizens for the state defense.

The scientific novelty of the dissertation is that the author has tried to systematically study it with the help of the scientific principles of military art and sum up the main legal issues of the constitutional regulation of the relations in the field of defense in Armenia within the framework of research issues for the dissertation; identify the problematic aspects in a number of Defense Constitutional Institutions; proffer more effective solutions that will work in the interests of the country's defense, which are consistent with the constitutional principles of modern theory and its requirements.

On the subject of the topic, the dissertation complements the lack of research in constitutional studies, and in some cases the gaps in theoretical-legal understanding as well.

The practical significance of the dissertation is the application of its results and conclusions in the possible directions such as constitutional reforms, legal work in the field of defense, as well as teaching within the framework of legal courses that touch upon the issues of the constitutional defense of top-level governance.

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'L. M. S.', is located in the lower right quadrant of the page. The signature is stylized and cursive.

